

VIAȚA RURALĂ ÎN SUD-VESTUL DACIEI ÎN SECOLELE II—IV (I)

Teritoriul delimitat între Dunăre, Mureș, Tisa și munții Carpați reprezintă un spațiu unitar din punct de vedere al reliefului, fiind cunoscut, din secolul al XVIII-lea, sub numele de Banat.

Prelungirea spre sud a Carpaților Apuseni ocupă partea aproape centrală a teritoriului, relieful muntos fiind caracterizat aici prin înălțimi joase, bogate însă în nenumărate minereuri. La poalele munților și ruri de dealuri, cu culmile rotunjite și ascuțite, se prelungesc spre Mureș într-un veritabil podiș. Cea mai joasă formă de relief o reprezintă cîmpia Banatului, care înspre vest coboară mult pînă înspre zonele inundabile ale rîurilor, iar în zonele de contact cu dealurile pătrunde pe alocuri ca veritabile golfuri spre estul Banatului.

Banatul oferă imaginea unui amfiteatru larg deschis spre cîmpia Pannoniei, care în apropierea Tisei era delimitat de o zonă mlăștinoasă ce forma un obstacol natural greu de trecut, iar spre sud, de nisipurile mișcătoare de la ~~Deliblata~~, din apropierea localității Virșeț.

O bogată rețea hidrografică brăzdează întreg teritoriul permițînd accesul pînă în cele mai îndepărtate puncte ale Banatului și oferind în același timp condiții prielnice dezvoltării unor așezări omenești, practicării agriculturii din cele mai vechi timpuri.

Cucerirea Banatului de către romani, în anul 102 și includerea lui, mai tîrziu, în provincia Dacia, în anul 106, a marcat începutul unor transformări și permutații socio-economice în toate domeniile de activitate.

*

Întreg teritoriul cucerit al noii provincii a trecut în proprietatea Imperiului roman, constituind *ager publicus* de care dispunea împăratul, în funcție de necesități. Mărturii epigrafice asupra cadastrării terenurilor în Dacia nu se cunosc, dar ele sînt asemănătoare cu cele ale altor provincii și au avut loc, probabil, imediat după cucerirea romană.

Lactantius (secolul III) amintește faptul că dacii cucerți de Traian au fost supuși la plata unui cens-impozit, drept pedeapsă pentru înverșunarea cu care luptaseră, ceea ce presupune că avusese loc un recensămint general al bunurilor și persoanelor din Dacia, imediat după cucerire¹.

O parte a teritoriului constituia domeniul personal imperial și era administrat ca atare. În această categorie erau incluse exploatările miniere aurifere și metalifere, salinele, pășunile. Proprietatea funciară a fost îm-

¹ Lactantius, *De mort. persec.* 23,5: „... quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Decius arsidue rebellantibus poena gratia victor imposuit”, cf. *FHDR*, II, 1970, p. 6.

părțită în funcție de necesități. Astfel, cea mai importantă împărțire atestată epigrafic a fost cea din anul 108 e.n., cu ocazia înființării Coloniei Dacica, din veteranii unor legiuni. Cu această ocazie fiecare veteran a primit în folosință cîte 400 iugera = 1 km², iar pentru coloniștii de rînd, cetățenii romani sau peregrini s-au acordat la fiecare cîte 200 de iugera². Începînd cu domnia lui Hadrian, veteranilor nu li se vor mai acorda loturi de pămînt cu ocazia lăsării la vatră, ci sume de bani, care permiteau însă cumpărarea unor asemenea loturi.

O mare parte din teritoriul agricol, pădurile și pășunile Daciei a fost distribuit, în detrimentul așezărilor autohtone, pentru armată. Trupele romane, legiuni sau auxiliii, au primit în folosință terenuri necesare întreținerii proprii. Asemenea terenuri se aflau în apropierea fiecărui castru și intrau sub jurisdicția militară. Dimensiunile unor astfel de terenuri nu pot fi precizate în genere din lipsă de mărturii epigrafice. Populația autohtonă ce locuia în aceste zone trebuia să participe la toate lucrările impuse de construcțiile sau aprovizionarea trupelor.

O altă categorie de beneficiari ai proprietății funciare din Dacia o reprezentau coloniștii peregrini, veteranii, care se stabileau în diferite părți ale provinciei, avînd dreptul de folosință asupra terenului cumpărat, trebuind pentru aceasta să plătească fiscului imperial un *tributum*. Procesul de vânzare, împărțire a terenurilor agricole, a continuat în secolul II, în măsura în care mai exista pămînt disponibil, formîndu-se astfel comunități de cetățeni romani, îndeosebi în apropierea drumurilor imperiale sau a castrelor, comunități care, în genere, reprezentau nucleeele unor viitoare *pagi* și *vici*, din care unele se vor ridica la statutul de oraș, *municipium* ori *colonia*. Astfel, apar teritoriile urbane ale orașelor romane din Dacia: Drobeta, Apulum, Romula, Napoca etc.³

Ager stipendiarius constituia o parte a pămîntului, care rămînea în folosința populației autohtone și care era inferior calitativ celorlalte terenuri, mai puțin productiv. Populația dacică învinsă, aflată în stare de inferioritate socială a trebuit să plătească impozite, să participe la lucrările publice și militare ale provinciei. Descoperirile arheologice sugerează ipoteza că în teritoriul capitalei Ulpia Traiana Sarmizegetusa, autohtonii au fost cu totul deposedați și îndepărtați. Populația dacică a trebuit să se deplaseze din regiunile mai fertile, care au fost împărțite coloniștilor și veteranilor, spre zone mai îndepărtate de centrele urbane, mai puțin productive, care nu vizau interesul coloniștilor⁴. În asemenea zone, cum au fost estul Daciei sau vestul Banatului a fost depistată arheologic, uneori, poate și epigrafic, prezența autohtonilor.

*

În sud-vestul Daciei nu există mărturii epigrafice directe, care să ateste prezența unor grupuri masive de coloniști. În schimb, pe Tabula Peutingeriana, seg. VII, pe drumul imperial Dierna—Tibiscum este amin-

² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1968, p. 112.

³ Idem, *op. cit.*, p. 115.

⁴ În Dacia, mărturii epigrafice privind deposedarea autohtonilor în favoarea coloniștilor nu se cunosc. În schimb, în Moesia Inferior, Dobrogea este atestată epigrafic delimitarea teritoriului ausdecensilor în anii 177/179, teritorii pe care dacii trebuiau să le părăsească (CIL, III, 14437, 2).

tită localitatea *Ad Pannonios* (identificată la Teregova). Toponimul *Ad Pannonios* sugerează prezența aici, a unui grup compact de coloniști panoni, etnic care a fost preluat ca denumire a localității respective.

Toponimele cunoscute în această parte a provinciei ca: Dierna, Tibiscum, Aizisis, Bersobis etc. dovedesc preluarea unor toponime tracodacice, autohtone, care fie traduse în limba latină, fie latinizate au devenit toponimele noilor centre militare romane. Însăși construirea unor fortificații militare romane, la începutul secolului II, a fost impusă nu numai de poziția strategică a locului respectiv, ci și de prezența în apropiere, a uneia sau mai multor așezări dacice, care trebuiau supravegheate și constituiau în același timp mîna de lucru necesară în vederea diferitelor lucrări edilitare.

Informații indirecte asupra prezenței unor coloniști, proprietari funciari în sud-vestul Daciei ne oferă inscripțiile funerare descoperite în diferite localități. Între acestea se remarcă, în mod deosebit, descoperirile de la *Mehadia (Praetorium)*, unde, în așezarea civilă, care s-a înfiripat în preajma castrului sînt atestați epigrafic veterani (cum ar fi: *Aelius Cornelius*)⁵, civili peregrini (*Aurelius Peditus* și *Aurelia Donata*)⁶, civili peregrini ca *Ulpus Vitalis*, *Fabius Hatius* cu soția sa *Valentina*⁷. Un loc aparte în rîndul acestor descoperiri îl ocupă inscripția de pe sarcofagul pus pentru *Aelia Lepida* de către *Aelius Abascantus*⁸. Monumentul respectiv, pierdut astăzi, denotă o situație materială bună a familiei respectivului. Două inscripții funerare atestă prezența unor demnitari ai capitalei dacice, stabiliți în această zonă. Prima păstrează fragmentar numele unui... *Paulus dec. col...*, iar a doua, al unui augustal al Coloniei *Sarmizegetusa (Decimus Baebatius Chrysantus)*. Inscripțiile sugerează existența unor persoane care erau proprietari rurali în această zonă, stabiliți aici, unde au și fost înmormîntați, chiar dacă în cel de al doilea caz este vorba evident de un libert ajuns la o stare materială prosperă⁹. *Mehadia*, anticul *Praetorium*, prin apropierea sa de Dunăre, de centrul urban de la *Dierna*, ca, de altfel, și prin așezarea sa pe drumul imperial, ce face legătura cu capitala provinciei, a avut o poziție privilegiată, favorizată de condiții naturale prielnice, trezind interesul coloniștilor pentru a-și întemeia gospodăria în această zonă, chiar dacă arheologic, ele nu au fost încă descoperite. Cercetările arheologice, întreprinse cu mulți ani în urmă de prof. M. Macrea, au stabilit existența, între rîul *Belareca* și șoseaua națională, a unei întinse așezări rurale, care cronologic se întinde din veacul al II-lea pînă în al IV-lea.

Descoperirea la *Petnic* a unei stele funerare anepigrafe, care reprezintă în medalion o familie formată din cinci persoane — părinții și trei copii — dovedesc existența în zonă a unor mici ferme rurale de tip roman, încă neidentificate arheologic¹⁰. Descoperiri similare de monumente funerare sînt atestate la *Satu Bătrin* (com. Armeniș) — două stele fune-

⁵ IDR, III, 1, 84.

⁶ IDR, III, 1, 85.

⁷ IDR, III, 1, 92.

⁸ IDR, III, 1, 90.

⁹ IDR, III, 1, 89, 91.

¹⁰ IDR, III, 1, 104.

rare fragmentare¹¹, *Prigor* — un fragment de stelă funerară¹², *Lipova* — un fragment de stelă funerară anepigrafă¹³, *Sinnicolau Mare* — stela funerară a veteranului Aur. Timon din legiunea a XIII-a Gemina¹⁴, poate *Foeni* (?) — un veteran Aur. Faustus apare pe un epitaf pentru care nu există certitudinea că ar proveni din această localitate¹⁵. Prezența acestor monumente funerare cu sau fără inscripție sugerează prezența în localitățile respective a unor ferme rurale, gospodării, care au aparținut fie unor veterani, fie unor coloniști stabiliți în acele locuri.

Pe malul Dunării, în așezarea de la *Pojejena* inscripțiile funerare descoperite — din păcate în mare parte fragmentare — amintesc o serie de personaje civile, care locuiau în așezarea din apropiere¹⁶. La fel, la *Moldova Veche* o inscripție amintește un sclav Piperas al lui Timostratus-dispensator (casier), Piperas fiind, probabil, înlocuitorul acestuia, ceea ce face aluzie la existența în zonă a unor exploatari miniere aflate în administrație imperială¹⁷.

Alături de aceste mărturii epigrafice ce atestă existența unor coloniști romani, veterani, ce trăiau în mediul rural, descoperirile arheologice efectuate în ultimii ani au permis cercetarea citorva *villae rusticae* la: *Ramna* (1), *Gornea* (1), *Caransebeș* (2), *Iaz* (1), *Brebu* (1), *Dalboșeț* (1), *Criciova* (1)¹⁸.

Dimensiunile acestor construcții rurale, cu excepția poate a celei de la Dalboșeț (85 × 80 m) — pe care specialiștii o contestă că ar fi fermă rurală — sint, de obicei, modeste. Clădirile respective constituie, în principal, locuința proprietarului; doar într-un singur caz a fost surprinsă o curte înconjurată cu un zid, avînd multe construcții anexe (grajduri etc.) (*Caransebeș* — punctul „Cîmpul lui Cornean“). Fermele se compun din două pînă la patru încăperi (excepție fac descoperirile de la Brebu și Dalboșeț), unele avînd un sistem de încălzire cu hypocaust.

Inventarul arheologic descoperit în aceste ferme este, de obicei, modest, constînd, mai ales, din fragmente ceramice romane, prea puține obiecte din metal, care să ajute la reconstituirea vieții dintr-o astfel de fermă. În majoritatea cazurilor nu se constată urme de incendiere ori distrugere a construcțiilor, ci o părăsire a lor. Caracterul modest al fermelor descoperite pînă acum în sud-vestul Daciei întărește supoziția că în provincia nord-dunăreană nu au existat latifundii de mari proporții asemenea celor din Italia sau din vestul Imperiului. Deocamdată, în apropierea fermelor cercetate arheologic nu au fost descoperite inscripții sau alte monumente funerare care să permită identificarea acestor ferme rurale. De remarcat, că în cîteva cazuri, în unele din acestea s-au descoperit fragmente ceramice de factură dacică (*Ramna*, *Gornea*), de pildă, la

¹¹ IDR, III, 1, 116, 117.

¹² IDR, III, 1, 105

¹³ L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara, II, 1980, p. 66.

¹⁴ IDR, III, 1, 274.

¹⁵ IDR, III, 1, 273.

¹⁶ IDR, III, 1, 16—19.

¹⁷ IDR, III, 1, 26, iar nr. 27 este o inscripție funerară pusă Flaviei Ingenua de către soțul ei Iulius Flavianus.

¹⁸ Vezi Anexa nr. 11, 13, 25, 27, 48, 83.

Ramna în apropierea unui cuptor de ars ceramică în care se găseau și fragmente de ceașcă dacică¹⁹.

Columella amintește că pentru lucrarea unei moșii de 200 iugera — cît primea în mod obișnuit un colonist — erau necesare 2 perechi de boi, 2 minători de vite și 6 sclavi²⁰. Deocamdată, în Dacia nu avem știri asupra muncii sclavilor în agricultură, probabil, mina de lucru era asigurată din rindul populației libere angajată pe termen limitat.

În cazul fermelor mai mari, acestea erau, se pare, administrate de cîte un intendent, proprietarii locuind, de obicei, la oraș.

Inscripțiile Daciei amintesc mai mulți sclavi ce dețineau funcția de *actor* (administrator) și care ar putea fi puși în legătură cu un astfel de serviciu²¹. Un *actor*, Hermandio, din serviciul lui M. Turranius Dil... este cunoscut la Tibiscum²², fiind arendașul averii acestuia.

Fermele rurale se concentrează, după cum se observă, în preajma unei localități mai importante, avînd în apropiere castre, dar și așezări ale populației autohtone²³, nu departe de căile principale de comunicație și nu în ultimă instanță în locuri fertile și propice agriculturii. Se remarcă, în primul rînd: *Tibiscum* (3—4 ferme, numărul fiind desigur mult mai mare), *Mehadia* (prin numărul epigrafelor descoperite), *Pojejena*, *Bersobis*, *Ramna* și, mai apoi, localități mai retrase din zona marilor așezări rurale, cum ar fi: *Satu Bătrîn*, *Petnic*, *Prigor*, *Lipova* etc.²⁴.

Cronologic, fermele rurale descoperite pînă acum, în sud-vestul Daciei, se încadrează în intervalul mare cuprins între secolele II—III e.n., deci, pe durata provinciei.

În cadrul domeniilor imperiale intrau pășunile (*pascua*), care erau administrate de *conductores*. În mod obișnuit pășunile erau asociate cu salinile (*salinae*) într-o singură administrație. Asemenea *conductores* sînt atestați epigrafic în Dacia, ei desfășurîndu-și activitatea în diferite locuri prin arendași (*actores*). O inscripție de la Tibiscum a fost închinată lui Mithras²⁵ pentru sănătatea lui P. Ael. Marius de către *Hermandio*, *actor*,

¹⁹ Inf. Octavian Răut, care a participat la săpăturile efectuate, în anul 1961, la Ramna.

²⁰ M. Macrea, *Viata...*, p. 295; I. Glodariu, în *ANRW*, II, 6, p. 970.

²¹ CIL, III, 1181, 1182, 1573 a.

²² IDR, III, 1, 145.

²³ Vezi discuția la E. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapesta, II, p. 379.

²⁴ Cercetările arheologice întreprinse cu deosebire în ultimii ani au abordat problemele cele mai de seamă ale istoriei antice din sud-vestul Daciei, cum ar fi: sistemul de fortificație, așezările rurale romane și daco-romane în secolele II—III și, mai ales, după părăsirea provinciei în anul 271. Din această cauză, informația noastră a trebuit să se bazeze de multe ori doar pe cercetări de teren, studiarea sistematică a unor centre economice, așezări daco-romane este abia la început, materialele fiind în parte inedite. La aceasta se adaugă și o serie de descoperiri vechi rămase, din păcate, încă nepublicate. Anexa întocmită de noi o considerăm de la început ca incompletă; ea reflectă stadiul cercetărilor și cunoștințelor din acest moment. De asemenea, nu avem certitudinea de a fi surprins toate descoperirile cunoscute din Banatul iugoslav (R.S.F.I.), avînd acces doar la literatura mai veche (Milleker, Berkeszi) și periodicele cunoscute (*Rad Vojvodanskih Muzeja*). Dar credem că în Anexă au fost cuprinse cea mai mare parte a descoperirilor cunoscute pînă acum sau care ne-au fost oferite cu amabilitate de colegii: Ovidiu Bozu (Muz. Reșița), M. Moroz (Muzeul Lugoj), I. Rădulescu (Muz. Banatului).

²⁵ CIL, III, 1363; *Sargetia*, V, 1968, p. 92; *ActaMN*, III, 1966, p. 158, nota 35.

amintit mai sus. Personajul este cunoscut și din alte inscripții de la *Micia* și *Domnești* ca *conductor pascui et salinarum*, ceea ce face dovada că și această zonă era administrată prin același sistem. Hermandio, dedicantul inscripției, amintit, de altfel, și mai sus în calitate de *actor*, probabil, se ocupa și de organizarea exploatării pășunilor. Se crede, că acești *conductores* arendau de la fiscul imperial dreptul de a pășuna pe aceste domenii turmele proprii de vite, dar, probabil, că în schimbul unor sume de bani; o parte a terenurilor erau lăsate localnicilor, sumele fiind plătită prin intermediul sclavilor-arendași²⁶.

*

Prezența populației autohtone a fost sesizată arheologic în preajma castrilor militare, a unor *vici* sau centre urbane, prin apariția ceramicii autohtone dacice lucrate cu mîna, ca dovadă în parte a folosirii mîinii de lucru indigene la diferite lucrări militare sau civile, în atelierele meșteșugărești. În castrile de la *Tibiscum*, *Arcidava*, *Praetorium*, *Pojejena* etc., cu diferite prilejuri, au fost descoperite fragmente ceramice de factură dacică. În *vicus*-ul ce s-a format în preajma castrului de la *Tibiscum*, în diferite clădiri civile sau ateliere meșteșugărești (fierărie²⁷, sticlă, de bijutier etc.)²⁸ a apărut ceramică de factură autohtonă.

Prezența în preajma și în interiorul centrelor militare romane a unor forme ale culturii materiale dacice, constituie o dovadă peremptorie a existenței, în apropiere, a unor așezări autohtone, a căror populație trebuia să îndeplinească diferite corvezi și prestații, fiind în același timp sub controlul și supravegherea romană.

Cercetări arheologice recente au identificat sub templul lui Apollo, descoperit la Iaz, la 3 km est de castrul de la *Tibiscum*, o necropolă dacică tumulară, databilă în secolele III—II î.e.n., ceea ce denotă că așezarea dacică trebuie să se fi aflat undeva în apropiere²⁹.

Cucerirea romană cu toate implicațiile de natură politică, economică, socială a adus și mari permutații demografice prin însăși aducerea unor grupuri compacte de coloniști, sau de persoane izolate, prin veterani etc., restringînd teritoriile obștilor sătești dacice sau determinînd chiar mutarea lor în locuri mai puțin fertile. Prin aceasta romanii au căutat să asigure supravegherea populației dacice, supunerea ei totală din punct de vedere economic; toate aceste măsuri inițiate de Traian și atenuate apoi, au adus modificări în structura așezărilor indigene în amplasarea lor³⁰.

*

Așezările daco-romane se concentrează pe cursurile unor râuri, spre exemplu, *Caraș*, *Bîrzava*, *Bega*, *Timiș*, *Aranca* și a afluenților lor; ele erau așezări deschise, pe malul unui curs de apă. În alegerea amplasării așezărilor daco-romane se observă grija deosebită pentru ca locul respec-

²⁶ M. Macrea, *Viața...* p. 298.

²⁷ D. Benea, în *MCA*, Brașov, 1981, p. 309—310.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cercetări arheologice efectuate de Petru Rogozea, în anul 1983, încă inedite.

³⁰ Vezi discuția la I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1982, p. 82 sq.

tiv să fie ferit de inundații (în cazul cîmpiei de vest), pe promontorii mai ridicate ce constituiau în caz de nevoie și un mijloc de apărare. În zonele de deal, așezările se întind pe terasele înalte ale unor riuri, avînd poziții ferite în calea vînturilor puternice, mai întotdeauna pe pantele însoțite ale unor forme de relief.

În ultimii ani cercetările arheologice au abordat prin săpături sistematice sau de salvare mai multe așezări daco-romane, cum ar fi: Jabăr, Hodoni, Moldova Veche, Grădinari, Cioreni—Timișoara, Freidorf—Timișoara, Iecea Mică. Cercetările de teren, care se întreprind în vederea identificării unor așezări aflate pe locul unor viitoare construcții industriale, vor constitui mijlocul prin care în scurt timp, harta așezărilor daco-romane din sud-vestul României se va completa cu centre al căror număr încă nu-l putem bănuși. În cursul anului 1986, cercetarea doar a vetrei satului Satchinez a dus la identificarea a peste 49 de așezări, datele din neolitic pînă în evul mediu dezvoltat. De aceea, sîntem conștienți că anexa prezentată la lucrarea noastră (va fi publicată în numărul viitor al *Actei Musei Napocensis*), constituie doar un început în completarea repertoriului arheologic daco-roman de pe raza celor trei județe: Arad, Caraș-Severin, Timiș.

În cursul cercetărilor arheologice întreprinse pînă acum au fost depistate așezări rurale, cu locuințe de suprafață sau bordeie și semibordeie, avînd ca inventar, mai ales, ceramică cenușie, lucrată la roată sau de culoare maronie-neagră, lucrată cu mîna de factură dacică. Asemenea descoperiri sînt date de majoritatea specialiștilor în secolele III—IV e.n.

Se constată însă, în inventarul multor așezări prezența ceramicii roșii, lucrate la roată, de factură provincială romană, cu forme tipice de: urcioare, străchini, căni, datele în secolele II—III, la care se adaugă — este adevărat în cantitate mică — fragmente de *terra sigillata*, ori imitații după această ceramică, alături de fragmente de *amforă*, datele în secolele II—III. Prezența acestor categorii ceramice constituie un indiciu important în datarea unor astfel de așezări (în cazul că lipsesc piesele de datare sigură, cum ar fi: monede, fibule, opaițe etc.) încă din timpul provinciei³¹.

Cităm selectiv prezența ceramicii roșii de factură provincială romană în așezările de la: Broșteni, Cornești, Criciova („Cîmpul lui Mocean⁴”), Herneacova, Hodoni, Iecea Mică, Moldova Veche, Satchinez, Grădinari, Cioreni și Freidorf—Timișoara³².

Terra sigillata fragmentară a fost descoperită la Timișoara—Cioreni, Hodoni, Iecea Mică, Freidorf—Timișoara, Satchinez, Becicherecul Mic³³.

Fragmente de *amforă romană* au fost depistate în așezările de la Timișoara—Cioreni, Iecea Mică, Satchinez, Biled, Freidorf—Timișoara³⁴.

Descoperirile monetare izolate sau în tezaure, datele în timpul provinciei Dacia, deci, între anii 102—275, care au apărut în vestul Banatului (respectiv, la vest de linia de castre Lederata—Tibiscum) se con-

³¹ Incetarea producției de *terra sigillata* la mijlocul secolului III și, implicit, dispariția ei din inventarul unor așezări constituie o posibilitate de datare a acestora.

³² Vezi Anexa nr.: 52, 53, 56, 71, 88, 99.

³³ Vezi Anexa nr.: 53, 56, 88, 99.

³⁴ Vezi Anexa nr. 6, 56, 88, 99.

centrează de-a lungul acelorași cursuri de apă cum ar fi: Timiș, Caraș, Aranca. Numărul localităților în care s-au efectuat asemenea descoperiri pînă acum se ridică la 58³⁵. Cele mai numeroase descoperiri se constată în prima jumătate a secolului II, epoca Traian—Antoninus Pius, pentru ca spre sfîrșitul secolului II circulația monetară să se restrîngă, rămîind în continuare redusă³⁶. În cîteva localități, ca, de pildă: Becicherecul Mic, Sînnicolau Mare, Deta, Timișoara, Bela Crkva, Itebey, Virșeț (ultimele trei în R.S.F.I.) se constată o circulație monetară neîntreruptă în cursul secolelor II—III.

În perioada următoare, după părăsirea Daciei de către romani, așezările daco-romane se înfiripă sau continuă să existe în preajma ori pe locul fostelor așezări din secolele II—III, de-a lungul acelorași cursuri de apă, avînd aceeași structură de așezări deschise, nefortificate. În zonele vestice ale Banatului, cum ar fi la: Iecea Mică, Cioreni—Timișoara, Freidorf—Timișoara alegerea locului pentru așezare s-a făcut în strînsă corelare cu condițiile naturale, pe promontorii înalte care permiteau construirea locuințelor, ele fiind protejate de inundații, dar și de eventualele pericole externe.

Descoperirile recente de la Grădinari, din punctul „Șeliște“, atestă o așezare întinsă din care pînă acum nu s-au cercetat decît două locuințe și două cuptoare de ceramică. Ceramica apărută este atît cărămi-zeră romană, cit și cenușie, ambele lucrate la roată. Analiza materialului ceramic apărut, și care va mai apare în cursul cercetărilor viitoare, ar putea deveni un element de referință în analiza ceramicii din așezările daco-romane, databile în secolele III—IV.

La Cioreni—Timișoara, gropile locuințelor sînt, de obicei, săpate în stratul de lut viu pînă la adîncimea de 1,10—1,40 m. Nivelul de cultură daco-roman a fost în parte bulversat de lucrările de asanare ale unei bălți. Bordeiele dezvelite constau, de obicei, dintr-o singură încăpere, cu dimensiuni variabile, între 4,50 × 4 m și 2,75 × 2,50 m, de formă aproape patrulateră. La unele bordeie au fost surprinse urmele de pari ce susțineau pereții din nuiiele, pe care se aplica apoi un strat de lut, amestecat cu pleavă. De asemenea, în cazul a două bordeie (3 și 4) s-a descoperit amprenta unui stîlp central ce susținea acoperișul.

La semibordeiele 1 și 2, în peretele vestic al acestora, s-a descoperit cîte o vatră săpată în mal, în schimb în bordeiele cercetate (3—5) nu s-au identificat vetre în interiorul încăperilor. La bordeiul 5 s-au observat trei nivele de locuire, el fiind amplasat în apropierea unei fîntîni. În cele cinci secțiuni trasate au fost depistate o groapă de provizii și una menajeră aparținînd bordeiului 3.

În așezarea de la Hodoni—„Pustă“, au fost dezvelite 11 locuințe, care apar la o adîncime de circa 1,50 m de la nivelul actual de călcare. Așezarea de la Hodoni se caracterizează prin mai multe tipuri de locuință: 1 locuință de suprafață, 2 semibordeie (3,50 × 3,50 m; 2,40 × 1,50 m) și

³⁵ D. Benea, *Das Römerlager von Tibiscum und seine Rolle im Verteidigungssystem von Südwest-Dakien*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Aalen, 1983, p. 459.

³⁶ *Ibidem*.

8 bordeie. Așezarea nu a fost epuizată, întinderea ei ajungând pînă la 600 m în lungime.

Locuințele sînt de formă patrulateră, avînd în unele cazuri două încăperi, despărțite de un perete de lut cruțat, lat de 0,20—0,25 m. Într-un singur caz, la un bordei se constată o refacere și o lărgire a lui. De asemenea, în majoritatea cazurilor în interiorul locuințelor se constată urmele unor cuptoare menajere (B 1) sau a unor vetre simple de foc (B 3, 4, 6, 9)³⁷.

În apropierea locuințelor au fost depistate 16 gropi de provizii, 7 gropi menajere, vetre de foc și cuptoare exterioare locuințelor.

Cu ocazia lucrărilor de irigații, întreprinse în dreptul cartierului Freidorf—Timișoara, în luna mai 1984, în șanțul de canalizare, lat de 3 m, au fost surprinse, la adîncimea de 0,90 m de la nivelul de călcare actual, urme de locuință-bordeie, avînd la distanța de 3—4 m gropi de provizii, conținînd un bogat material ceramic cenușiu, datat în secolele III—IV, dar și ceramica lucrată cu mîna de culoare brun-cafenie.

Sondajele efectuate la Greoni, Ilidia, Moldova Veche au permis identificarea și dezvelirea în aceste zone a unor locuințe de suprafață sau bordeie cu un bogat material ceramic, unelte din fier etc.³⁸

La *Moldova Veche*, punctul „Vinograd“, pe malul Dunării, au fost descoperite două locuințe: un semibordei la adîncimea de 0,80 m și o locuință de suprafață la adîncimea de 0,55 m, cu dimensiunile de 2,50 × 2,20 m. În ambele locuințe s-au descoperit cîte o vatră realizată din fragmente de cărămizi romane (diametrul de 0,50 m). În fața locuinței de suprafață se păstrează o a doua vatră³⁹.

Între *amenajările gospodărești*, care au fost sesizate arheologic, *gropile de provizii* sînt cele mai numeroase. Ele sînt amplasate în preajma locuințelor și în spațiul dintre acestea. La așezarea de la Hodoni—„Pustă“ au fost identificate 16 gropi de provizii: *cilindrice* cu pereții nearși — 9 buc.; în formă de *clopot*, cu pereții puternic arși — 2; în formă de *butoi* — 2; *trapezoidale* — 2; *circulare* în partea superioară și mult bombate în partea inferioară, cu pereții puternic arși — 1⁴⁰.

Dimensiunile gropilor de provizii variază între 1,10—2,20 m, iar adîncimea între 1,20—1,80 m. La unele gropi se observă de jur-împrejurul gropii urme de pari (D = 5—7 cm), ce susțineau, probabil, un acoperiș (Gr. 1, 2, 3, etc.). În unele cazuri se văd urme de lemn de la amenajări interioare, cum este în cazul gropii 7, fără a se putea constitui exact această amenajare; la alte gropi, pe fundul acestora, se observă urme de pari, ce susțineau un grătar din lemn (?) sau o leasă de nuiete (?). În unele cazuri, după deteriorare, gropile deveneau depozite menajere.

Alte gropi de provizii au fost identificate în așezările de la Cioreni și Freidorf—Timișoara, Satchinez și Moldova Veche (vezi anexa).

Gropile de provizii cercetate pînă acum constituie un element de continuitate observat și în așezările daco-gete. Sistemul lor de amenajare

³⁷ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 35—38.

³⁸ Vezi Anexa nr. 51, 57, 71.

³⁹ O. Bozu, *Noi descoperiri de la Moldova-Veche*, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului din Caransebeș, — martie 1984.

⁴⁰ A. Bejan, în *StIstB*, IX, 1983, p. 13—21.

era simplu și eficace fie prin arderea lor prealabilă, fie prin realizarea unor lese din nuiele sau grătare, care se lipeau apoi cu lut, lesele asigurând protejarea gropilor de infiltrațiile apei sau ale unor rozătoare. Gropile erau utilizate pentru depozitarea cerealelor, dar, probabil, și a altor provizii.

Caracterul rural al așezărilor este evidențiat și de prezența în cantitate mare a rișnițelor de tip roman, fragmentare ori întregi, din tuf vulcanic, ce atestă gospodării stabile în care avea loc prelucrarea produselor agricole principale⁴¹.

Ocupațiile locuitorilor așezărilor daco-romane au fost cele obișnuite în mediul rural: agricultura, creșterea vitelor, păstoritul, la care se adaugă o serie de îndeletniciri nelipsite: dulgheria, făurăria, olăria, țesutul etc.

Descoperirea unor unelte din fier și, îndeosebi, a unor brăzdare din fier romane la: Vrsac (5 buc.), Kuvin (1 buc.), ambele în R.S.F.I., Moldova-Veche, Pescari, Diarna, Tibiscum (3 buc.), Băile Herculane⁴², denotă utilizarea uneltelor romane ca principale instrumente de lucru. Alături de acestea se remarcă apariția altor unelte ca: *sape* (Tibiscum, secolele II—III), *Gornea* (secolul IV), *Moldova Veche* (secolul IV), *săpăliși*, *seceri*, *cosoare de vie*, acestea din urmă mărturie a practicării viticulturii. Prezența puțin numeroasă a uneltelor agricole din fier în așezările rurale daco-romane, ar putea fi un indiciu că acestea erau încă îndeajuns de scumpe și, deci, nu puteau exista în orice gospodărie, ceea ce ar explica lipsa, în genere, a inventarului metalic mare din mai multe așezări rurale ale provinciei. O pondere însemnată a uneltelor reprezintă cele confecționate din lemn.

Condiții naturale propice au favorizat în sud-vestul Daciei cultivarea cerealelor și, îndeosebi, a grîului, meiului etc., pe care provincia l-a și exportat în veacurile II—III e.n. La Tibiscum, într-o prăvălie antică, în două recipiente din lemn au fost descoperite semințe de orz (*Horeum vulgare*) și mazăre (*Pisum sativum*)⁴³. În groapa de cenușă din fața unui cuptor de ars oale (secolul III) de la Tibiscum au apărut simburile de cireș sau vișine, ceea ce denotă existența unor livezi de pomi fructiferi, care alături de cultivarea viței de vie constituie o preocupare și pentru această ocupație. Prezența pe unele monumente votive a unor motive ornamentale cu struguri și vrejuri de viță de vie, sau a numeroaselor invocații și reprezentări ale lui Liber și Libera constituie mărturii indirecte ale acestor ocupații⁴⁴.

Ocupația complementară agriculturii, determinată în primul rînd de zona geografică, creșterea vitelor era favorizată în sud-vestul Daciei de existența pășunilor. Reliefulurile de pe Columna lui Traian sînt revelatoare în redarea unor turme de animale: oi, capre, cai, boi. În marea majori-

⁴¹ Vezi anexa.

⁴² C. Tătulea, în *Oltenia*, IV, 1982, p. 83 sq.

⁴³ Determinări efectuate de Marin Circiumaru de la Institutul de arheologie București. Semințe de plante din familia *Balsaminaceae* („Slăbănog”), cultivate ca plante ornamentale, au fost descoperite într-un mormînt de la Saravale, iar semințe din planta numită „Gura leului” într-un medalion de bronz roman de la Tibiscum, sînt singurele indicii sporadice ale cultivării unor flori.

⁴⁴ IDR, III, 1, 141, Tibiscum și o alta inedită.

tate a așezărilor rurale romane și daco-romane se constată — judecînd după materialul osteologic descoperit și cercetat — creșterea pentru hrană a bovinelor, ovicaprinelor și porcinelor. În inventarul locuințelor de la Moldova Veche predomină prima categorie; în schimb, în așezarea de la Cioreni-Tișișoara, ovicaprinele.

O inscripție descoperită la Marga (jud. Caraș-Severin)⁴⁵, amintește un colegiu al utricularilor, pentru care Ael. Diogenes ridică un templu închinat zeiței Nemesis. Atestarea *utricularii* (meșterii care confecționau burdufuri, *utriculus* = burduf, poate, pentru cimpoi [?]) constituie un indiciu al prelucrării unor piei de animale.

Creșterea *păsărilor de curte* este documentată prin oasele descoperite în inventarele citorva locuințe cercetate, sau a unor coji de ouă (Hodoni, Freidorf—Tișișoara).

O altă îndeletnicire nelipsită în mediul rural era *dulgheria*. O serie de unelte ca: *dălți* (Tibiscum, Moldova Veche, Gornea, Dierna, Freidorf—Tișișoara), *topoare*, din fier, etc., dovedesc practicarea acestui meșteșug în anumite așezări rurale. Prezența pădurilor în sud-vestul Daciei a avut un rol important în folosirea lor ca material de construcție și apoi ca lemn de foc. Probabil, în fiecare comunitate să fi existat meșteri care se ocupau cu acest meșteșug.

Apariția masivă a zgurii metalifere și a urmelor de cuptoare de redus minereu în zona așezărilor rurale de la: Șoșdea, Fizeș, Jabăr, Moldova Nouă, Hodoni, Folea, Sipet, Satchinez etc., denotă *prelucrarea metalului* în aceleași comunități rurale, mai ales, în veacurile III—IV e.n. Alături de metalurgia fierului și prelucrarea lemnului, olăritul ocupă un loc important în comunitățile rurale. Identificarea unor centre ceramice în apropierea unor centre militare romane din secolele II—III și continuarea activității acestora în veacurile următoare la: Tibiscum, Dracsina lângă Tișișoara, Grădinari, Arad—Ceala și Vrsac (R.S.F.I.) denotă prosperitatea acestei ocupații⁴⁶. Numărul cuptoarelor era, desigur, mult mai mare, descoperirea lor, pînă acum, făcîndu-se fortuit. În cazul ultimelor ateliere se constată folosirea materiei prime locale, avînd în compoziție ca degresant pietricele sau mică. Acest fapt sugerează posibilitatea existenței în apropierea unor comunități rurale a unor mici ateliere de olărie ce le deserveau, fără ca producția lor de tradiție locală și sub influența romană să atingă nivelul unor mari centre ceramice rurale cum ar fi cele de la Cristeștii pe Mureș ori Micăsasa.

Ocupațiile casnice *torsul* și *țesutul* sînt documentate prin numeroase fusaiole descoperite în mai toate așezările cercetate pînă acum. Pentru a suplini lipsa unor fusaiole, uneori în așezările rurale se descoperă simple fragmente ceramice, care erau perforate, fiind folosite în același scop.

Cu tot caracterul rural al unor așezări cercetate pînă în prezent la: Hodoni, Cioreni—Tișișoara, Moldova Veche, Grădinari etc., în care agricultura și creșterea vitelor au un rol determinant, se constată prezența și a celorlalte meșteșuguri, care asigurau aproape integral producerea bunurilor necesare traiului.

⁴⁵ IDR, II, 1, 272.

⁴⁶ D. Benea, în *Potaissa*, III, 1982, p. 22—41.

Prezența unor piese de import (unelte, accesorii vestimentare, podoaabe) conduce spre concluzia că aceste așezări au fost antrenate în relațiile de schimb bazate pe monedă. Contactele permanente și regulate în timpul provinciei, prin târgurile locale și negustorii itineranți, au adus produse meșteșugărești romane pînă în cele mai îndepărtate centre rurale.

După părăsirea Daciei de către romani, în cursul veacurilor III—IV e.n., circulația monetară intensă în spațiul cuprins între Tisa, Dunăre și Mureș⁴⁷, dovedește existența în continuare a unor relații de schimb cu Imperiul român. Descoperirile monetare, alături de numeroasele tezaure databile în secolul IV, se concentrează în două zone mari: 1. malul Dunării avînd o întindere destul de largă înspre interior și 2. cîmpia de vest a Banatului, unde majoritatea descoperirilor se concentrează pe aceleași cursuri de apă, ca și în secolele precedente. Densitatea cea mai mare a descoperirilor monetare este documentată în teritoriul cuprins între Mureș și Bega. Repertoriul întocmit, în anul 1974, de către E. Chirilă și colaboratorii săi, s-a îmbogățit în ultimii ani cu o serie de descoperiri noi, apărute atît pe teritoriul României, cît și al R.S.F.I.⁴⁸ Pătrunderea masivă de monedă romană în sud-vestul Daciei, în secolul IV, cu toate restricțiile severe impuse la granițe de Imperiu, sugerează apartenența acestei zone la lumea romană.

Prezentarea celor mai de seamă descoperiri cunoscute pînă acum, referitoare la viața rurală din secolele II—IV în sud-vestul Daciei, conduce spre cîteva *concluzii*:

Cucerirea romană a determinat în sud-vestul provinciei (la fel ca în tot restul Daciei romane) schimbări radicale, prilejuite de introducerea unui nou sistem de exploatare a terenurilor, de folosire a unei tehnici mai avansate, constînd, în primul rînd, din unelte de metal. Acești factori vor determina, desigur, un spor al producției agrare.

Apariția coloniștilor în grupuri compacte ori izolat, așezarea unor veterani, au influențat creșterea demografică a populației. Amplasarea fermelor rurale, de tip *villa rustica*, în apropierea unor așezări autohtone dacice, în locuri propice agriculturii, în apropierea unor cursuri de apă și nu în ultimă instanță în preajma drumurilor imperiale au constituit condiții favorabile prosperității gospodăriilor romane. Între aceste ferme rurale (modeste ca dimensiuni) și așezările indigene din apropiere s-au stabilit contacte și relații economice și sociale.

Așezările daco-romane din secolele II—III e.n. (în mare parte necercetate pînă acum) și-au continuat existența în sate, avînd ca tip obișnuit de locuință bordeiul și semibordeiul. Descoperirile au sesizat asemenea așezări în preajma castror militare romane, apoi în întreg spațiul Banatului, cu predilecție de-a lungul unor cursuri de apă. În secolele III—IV în mare parte așezările continuă să ființeze pe vechile locuri, ori în preajma acestora. În noile așezări se observă orientarea locuitorilor spre a-și asigura toate cele necesare în gospodăria proprie; așa, se explică apariția unor mici ateliere rurale ce deserveau o comunitate sau mai

⁴⁷ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure romane de secolul IV din Banat*, Lugoj, 1974, *passim*.

⁴⁸ *Ibidem*.

multe (din jur), cu produse meșteșugărești, cum ar fi: atelierele de olărie, tăurărie, dulgherie etc.

Sud-vestul Daciei, ca, de altfel, întreaga provincie, a fost un teritoriu agricol prin excelență, la care se adaugă și prelucrarea minereurilor bogate din zonă, fără a avea dovada, deocamdată, că în secolele III—IV sînt așezări distincte de mineri și meșteșugari în prelucrarea metalelor.

Pe întreg teritoriul Banatului antic pînă acum sînt cunoscute în jur de 106 localități în care au apărut urme de așezări, databile în secolele III—IV. În vatra multor localități actuale se constată existența a 2—3 așezări, ceea ce ridică numărul lor pînă la aproape 160. Deși cercetările sînt, deocamdată, relativ puține, ele evidențiază o *viață rurală intensă și unitară prin toate formele ei de manifestare pe întreg teritoriul cuprins între Mureș—Tisa—Dunăre*.

Una din componentele acestui caracter unitar al culturii materiale o reprezintă așezările, tipurile de locuință, gropile de provizii, ceramica de tradiție autohtonă dacică lucrată cu mîna, alături de ceramica cenușie în cele două variante ale sale, fină și mai zgrunțuroasă, cu certe influențe romane în forme și decor. În organizarea așezărilor rurale daco-romane se observă locuirea lor îndelungată prin sistemul de construire al locuințelor, și, mai ales, prin organizarea gospodăriilor cu toate anexele lor, atribute de seamă în identificarea unei populații stabile, ce se ocupa, în principal, cu lucrarea pămîntului.

În timpul provinciei Dacia, contactele cu sarmații iazigi, ce locuiau între Tisa și Dunăre, au fost controlate de romani, care au supravegheat aceste triburi turbulente, impunînd un control asupra lor fie prin forța expedițiilor, fie prin acordarea unor înlesniri comerciale. În momentele de pace, sarmații iazigi au constituit un deuseu pentru produsele agrare și meșteșugărești daco-romane. Condițiile impuse de M. Aurelius quazilor, privind interdicția participării la târgurile organizate în provincie pentru a feri așezările locale de eventualitatea unui atac, trebuie să fi fost aplicate și altor triburi barbare cum ar fi sarmații⁴⁹.

Pe teritoriul Banatului în secolele II—III e.n. lipsesc mormintele sarmate. De fapt, în timpul provinciei lenta pătrundere a unor grupuri izolate nu este documentată arheologic. Descoperirile izolate de morminte cunoscute, îndeosebi, în vestul Cîmpiei Banatului, apoi spre sud, zona Vrsac, credem că nu sînt anterioare sfîrșitului secolului III — începutul secolului IV.

În contact cu populația daco-romană, sarmații pierd într-o măsură considerabilă caracterul culturii lor materiale, și, mai ales, ceremonialul funerar, care este puternic influențat de contactul cu cultura materială romană, dacică și celtică⁵⁰. Așa se explică prezența în mormintele sarmatice a ceramicii dacice și romane. Sarmații iazigi, care au pătruns la est de Tisa, au conviețuit cu autohtonii și s-au influențat reciproc, după cum dovedesc unele descoperiri arheologice.

În secolul IV e.n. Banatul a fost teritoriul care a interesat Imperiul roman în mod deosebit pentru exploatarea sale miniere, ori pentru a

⁴⁹ Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S. 21, 1977, p. 169, 197.

⁵⁰ K. Horedt, *Siebenbürgen im spätrömische Zeit*, București, 1983, *passim*.

asigura drumul spre salinile Transilvaniei⁵¹. Circulația intensă în întreg spațiul de sud-vest al Daciei, aproape neîntilnit pe nici un alt sector al frontierei romane, dovedește că acest teritoriu a avut un statut aparte, aflat sub *controlul nominal* al Imperiului. Acest statut trebuie să fi asigurat o existență „liniștită“ pentru comunitățile locale daco-romane. De-sele campanii organizate împotriva sarmaților de către Galerius din Moesia și Pannonia (289/290, 292), și, apoi, cele ale lui Constantius II (356—358) au slăbit forța acestor triburi, care începînd cu această perioadă vor dispărea ca forță militară, cedînd locul goților și, mai apoi, hunilor. Spre mijlocul secolului IV se vor intensifica pătrunderile sarmaților la est de Tisa, ei rămînînd masați în cîmpia bănațeană, conviețuind cu populația locală daco-romană.

Năvălirea hunilor va produce anumite perturbații în viața așezărilor rurale locale, care vor trebui să se retragă în zone mai ferite, departe de căile de acces, spre păduri și dealuri, stabilind uneori cu barbarii contacte de natură economică și politică impuse de noile împrejurări istorice.

DOINA BENEÄ — ADRIAN BEJAN

LÄNDLICHES SIEDLUNGSWESEN IM SÜD-WESTEN DAKIENS IN DEN II—IV-EN JHD. (I)

(Zusammenfassung)

Die Eingliederung Dakiens in das römische Kaiserreich führte im Süd-Westen der Provinz zu radikalen Änderungen in der Landwirtschaft: ein neues System der Bodennutzung, eine fortschrittlichere landwirtschaftliche Technik und an erster Stelle die Einführung von Werkzeugen aus Metall.

Der Bevölkerungszuwachs wurde von der Ansiedlung von Kolonisten — in Gruppen oder einzeln wie auch von Veteranen, bestimmt: die *villae rusticae* wurden in der Nachbarschaft einheimischer dakischer Niederlassungen gegründet und mit für die Landwirtschaft günstigen Boden versehen. Dies und die Nähe von Wasserläufen und Kaiserstrassen schafften die vorteilhaften Bedingungen für ihre Entwicklung.

In den II—III Jhd. bestanden in den dako-römischen Dörfern noch die alten Behausungen: die Grubenhütte und die Halb-Grubenhütte. Diese Siedlungen bestehen auch in den folgenden zwei Jahrhunderten ohne namhaften Ortsänderungen. Die Einwohner der neuen Siedlungen strebten eine totale Selbstversorgung an. So wurden verschiedene Werkstätte gegründet: Schmieden, Zimmermann- und Töpferwerkstätten.

Im antiken Banat sind uns bis jetzt 106 Orte bekannt wo Grabungsbefunde Siedlungen aus den III—IV. Jhdten bezeugen. Einige gegenwärtige Niederlassungen bergen manchmal Spuren von 2—3 antiken Siedlungen, was deren Gesamtzahl auf 160 erhebt. Trotz der geringen Anzahl der Grabungen kann man auf ein einheitliches und reges dörfliches Siedlungswesen zwischen Mureș, Tisa und Donau schliessen. Ihr einheitlicher Charakter wird durch die Bauart der Behausungen der Vorratsgruben und der handgefertigten, im einheimischen dakischen Stil gearbeiteten Töpferei bezeugt.

⁵¹ *Ibidem.*